

ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АКМЕОРІЄНТОВАНОГО САМОРОЗВИТКУ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ

У статті розкрито змістовно-процесуальні аспекти психологічного забезпечення акмеорієнтованого саморозвитку майбутніх офіцерів-прикордонників. Зазначається, що високий рівень акмеорієнтованого саморозвитку визначає ефективність процесу вдосконалювання професіоналізму майбутніх офіцерів-прикордонників.

Ключові слова: психологічне забезпечення, акмеорієнтований саморозвиток, професіоналізм.

В статье раскрыты содержательно-процессуальные аспекты психологического обеспечения акмеориентированного саморазвития будущих офицеров-пограничников. Отмечается, что высокий уровень акмеориентированного саморазвития определяет эффективность процесса совершенствования профессионализма будущих офицеров-пограничников.

Ключевые слова: психологическое обеспечение, акмеориентированное саморазвитие, профессионализм.

The article reveals the content and procedural aspects of psychological maintenance of acmeoriented self-development of future officers-borderguards'. It is noted that a high level of acmeoriented self-development determines the efficiency of the process of improving the professionalism of future officers-borderguards'.

Key words: psychological support, acmeoriented self-development, professionalism.

Вступ. Високий рівень акмеорієнтованого саморозвитку визначає ефективність процесу вдосконалювання професіоналізму майбутніх офіцерів-прикордонників [1-4 та ін.]. Із цією метою нами були уточнені характеристики професіоналізму офіцерів ДПСУ (індивідуально-професійні якості, досвід, відносини, спрямованість активності). З'ясовано, що залежно від рівня розвитку цих характеристик і ступеня сформованості компонентів професіоналізму офіцерів-прикордонників можна говорити про рівень їхнього професіоналізму у цілому. Найважливішим психолого-акмеологічним критерієм професіоналізму є здатність майбутніх офіцерів-прикордонників до самоактуалізації, самовдосконалення й самореалізації, а показником прояву цього критерію служить динамічний процес формування майбутніх офіцерів-прикордонників як суб'єкта власної професійної діяльності.

Мета статті – розкрити змістовно-процесуальні аспекти психологічного забезпечення акмеорієнтованого саморозвитку майбутніх офіцерів-прикордонників.

Результати дослідження. Акмеорієнтований саморозвиток є інтегральною характеристикою самостійності й розгортається як процес діяльнісно-практичної самозміни; можливості акмеорієнтованого саморозвитку кожної людини невичерпні, а внутрішня свобода в ході акмеорієнтованого

саморозвитку має пріоритет стосовно зовнішньої свободи [5-6 та ін.]. Сутність акмеорієнтованого саморозвитку найбільш повно розкривається в його функціях (інтегруючій, індивідуалізацій, цілепокладання, аналітико-прогностичній, спонукально-стимулюючій, організаційно-діяльнісній), кожна з яких відображає різноманіття завдань саморозвитку й підкреслює його багатоаспектність, сформованість яких забезпечує реалізацію цих функцій. Зміст мотиваційно-цільового компонента становить система актуальних мотивів, що визначають спрямованість на безперервний саморозвиток і таких, що забезпечують утримання, акме як мети-ідеалу саморозвитку. Мотиваційно-цільовий компонент реалізується через механізми самостимулювання й самовизначення. Зміст креативного компонента становлять взаємозалежні креативні властивості, інтелектуальні якості й процеси, творчі вміння, що забезпечують якісні самоперетворення на усіх рівнях внутрішньої організації майбутнього офіцера-прикордонника, які мають високу ціннісну значущість для процесу акмеорієнтованого саморозвитку. Зміст рефлексивного компонента становлять взаємозалежні аналітико-прогностичні вміння, які забезпечують аналіз рівня підготовленості майбутнього офіцера-прикордонника, як суб'єкта саморозвитку, до рішення завдань у сфері самоактуалізації, самовдосконалення й самореалізації, передбачення тенденцій самозміни й

розробку прогнозів у сфері саморозвитку. Рефлексивний компонент реалізується через механізми самопізнання й самопрограмування. Зміст операційного компонента становлять психотехнології, які забезпечують реалізацію цілей акмеорієнтованого саморозвитку. Механізмом реалізації операційного компонента є самоуправління, за рахунок якого забезпечується перетворення внутрішнього світу майбутнього офіцера-прикордонника, підвищення рівня його цілісності, формування індивідуальних, особистісних і суб'єктних новоутворень, а також особистісних і діяльнісних компетентностей, які визначають специфіку реалізації життєвих стратегій, досягнення акме й самоздійснення.

Нами вивчені особливості процесу акмеорієнтованого саморозвитку у майбутніх офіцерів-прикордонників. Виявлено, що в цілому учасників дослідження відрізняють середня й вища за середню спрямованість на саморозвиток; нормальна або завищена самооцінка якостей, що сприяють саморозвитку; оцінка своєї професійної діяльності як перспективної для самореалізації. Виявлено залежність між рівнем реалізації потреб у саморозвитку й особливостями простору саморозвитку. Порівняльний аналіз показав, що включення майбутніх офіцерів-прикордонників в освітній процес приводить до підвищення рівня спрямованості на саморозвиток і до активізації процесу акмеорієнтованого саморозвитку. Підвищується рівень реалізації потреб у саморозвитку: у більшості учасників дослідження, що закінчили факультативні курси, рівень саморозвитку підвищився з локального до системного. У той же час у більшій частині учасників дослідження, що не навчалися на факультативних курсах, саморозвиток залишився на локальному рівні.

Нами визначені механізми цілеспрямованих акмеорієнтованих самозмін майбутнього офіцера-прикордонника: потреба в самопізнанні й здатність до самовдосконалення. Встановлено, що на першому етапі дослідження в контрольній і експериментальній групах не було значимих розбіжностей по співвідношенню потреби в самопізнанні й здатності до самовдосконалення. На другому етапі дослідження в експериментальній групі значно зросло число учасників, які

відчувають потребу в самопізнанні й вважають себе здатними до самовдосконалення, і зменшилося число тих, хто вважає себе здатними до самозмін, але не відчувають потребу в самопізнанні, а також тих, хто не має навичок самовдосконалення й не відчуває бажання довідатися себе.

Крім того, нами встановлений взаємозв'язок динаміки процесів акмеорієнтованого саморозвитку майбутнього офіцера-прикордонника і його професіоналізму. Як виявилось, учасники дослідження вважають можливість самовдосконалення одним з найбільш значимих чинників привабливості професії офіцера ДПСУ. Аналіз результатів визначення загального індексу задоволеності професією офіцера-прикордонника учасниками дослідження дозволяє зробити висновки про позитивну динаміку задоволеності професією. У той же час в учасників дослідження, що закінчили факультативні курси, загальний індекс задоволеності професією став значно вище, ніж в учасників дослідження, що не навчалися на таких курсах. Встановлено взаємозалежність між рівнем акмеорієнтованого саморозвитку учасників дослідження й рівнем їхнього професіоналізму. З підвищенням рівня акмеорієнтованого саморозвитку відбуваються значущі зміни в операційному, мотиваційному й смислово-компонентах професіоналізму. Значущо підвищується рівень операційного компонента, при цьому експертні оцінки й самооцінки зближуються. Змінюється структура мотивації діяльності майбутніх офіцерів-прикордонників: домінуючою в структурі мотивації стає мотив досягнення успіху в цілому. Більш адекватними стають оцінки самоефективності.

Акмеорієнтований саморозвиток - це інтегративний творчий процес свідомого становлення людини, який заснований на взаємодії внутрішньо - значимих і активно творчо сприйнятих зовнішніх чинників, - процес, що має прогресивно-перетворюючу спрямованість, орієнтований на інтенсифікацію й підвищення ефективності процесів самостійності, які забезпечують вдосконалювання й множення можливостей людини, якісні й кількісні зміни в індивідуальних, особистісних і суб'єктних структурах, а також у діяльності і свідомості, фіксують формування в майбутнього

офіцера-прикордонника здатності до оптимальної самоорганізації свого життя й спрямовані на досягнення акме й самоздійснення.

Реалізувати свою потребу в саморозвитку можна лише за умови активного самопізнання, що забезпечує формування точних уявлень про реальний рівень саморозвитку, його оцінку, визначення шляхів і методів самоперетворень і цілеспрямованого самовдосконалення. Існують чотири групи умов і чинників, що сприяють акмеорієнтованому саморозвитку майбутнього офіцера-прикордонника, або тих, які виступають як бар'єри для саморозвитку: соціальні, організаційні, професійні (діяльнісні) і психологічні (особистісні). Усвідомлення бар'єрів у саморозвитку дозволяє розробляти індивідуальні програми по їхньому подоланню.

Системний характер професіоналізму обумовлений зв'язками, які встановлені між його компонентами. Основу цих зв'язків становлять процеси саморегуляції, які забезпечують стійкість професіоналізму при зміні зовнішніх і внутрішніх умов. У мотиваційному компоненті професіоналізму саморегуляція виявляється в переході від неупорядкованих до ієрархічно організованих мотивів, у русі від вузько результативних мотивів репродуктивної діяльності до мотивів самореалізації, у перетворенні ситуативних мотивів у стійкі. У смисловому компоненті професіоналізму саморегуляція виступає як взаємодія когнітивної, емоційної й поведінкової підструктур відносини «людина - професія». Результатом взаємодії є формування професійних позицій, смислів, професійної самосвідомості. В операційному компоненті професіоналізму саморегуляція виявляється у високому рівні надситуативної активності, здатності до ефективного рішення професійних завдань, умінні приймати й реалізовувати самостійні рішення. У цілому саморегуляція виступає як один з показників суб'єктної позиції в професійній діяльності й саморозвитку. У той же час підвищення рівня саморегуляції й суб'єктної позиції в цілому може бути забезпечена лише в рамках акмеорієнтованого саморозвитку майбутнього офіцера-прикордонника.

Удосконалювання професіоналізму прямо пов'язане з формуванням особистості

майбутнього офіцера-прикордонника, орієнтованої не тільки на високі професійні досягнення, але й на безперервний акмеорієнтований саморозвиток [7]. Інтегруюча функція акмеорієнтованого саморозвитку проявляється в тому, що в процесі саморозвитку встановлюються зв'язки й взаємозалежності між його окремими спеціалізованими механізмами, а це приводить до становлення цілісності майбутнього офіцера-прикордонника, тобто до інтеграції якостей індивіда, особистості і суб'єкта, як різних рівнів внутрішньої організації майбутнього офіцера-прикордонника із самостійністю, як інтегруючого центра. У свою чергу, високий рівень цілісності майбутнього офіцера-прикордонника проявляється в прагненні максимально реалізувати свої можливості, відкритості для сприйняття нового досвіду, здатності до усвідомленого й відповідального вибору в різноманітних життєвих ситуаціях.

Функція індивідуалізації визначає можливість для майбутнього офіцера-прикордонника, який включений в процес акмеорієнтованого саморозвитку, зберігаючи цілісність і тотожність самому собі, в умовах безперервних внутрішніх і зовнішніх змін, досягати високого рівня автономності, унікальності й неповторності, вільно розпоряджатися можливостями, які йому надані, вибудовувати свій життєвий шлях.

Функція цілепокладання проявляється в тому, що акмеорієнтований саморозвиток майбутнього офіцера-прикордонника задає вектор становлення його як людини й основних її сутнісних сил, стосовно поставленої мети, прийнятого ідеалу, здатності мати цілі й сенси життя, мати гуманні цінності й ідеали, внутрішні смислові й мотиваційні опори. Ця функція виступає системоутворюючою у структурі акмеорієнтованого саморозвитку майбутнього офіцера-прикордонника. Функція цілепокладання визначає специфіку соціальної поведінки й діяльності майбутнього офіцера-прикордонника.

Аналітико-прогностична функція забезпечує аналіз причинно-наслідкових зв'язків, стимулює розвиток здатності майбутнього офіцера-прикордонника до самопізнання, роботи над собою й застосуванню цієї здатності до складних умов і обставин буття, пошуку й особистісної оцінки власного життєвого й

професійного досвіду. Спонукально-стимулююча функція забезпечує постійне нарощування зусиль по усвідомленому, цілеспрямованому й планомірному розвитку індивідуального, особистісного й суб'єктивного потенціалу майбутнього офіцера-прикордонника. Організаційно-діяльнісна функція проявляється в тому, що акмеорієнтований саморозвиток майбутнього офіцера-прикордонника, як спеціальна духовна діяльність, спрямована на досягнення акме, входить, як компонент, до структури інших видів діяльності, активізуючи й організуючи їх.

Критеріями для оцінки рівня акмеорієнтованого саморозвитку майбутнього офіцера-прикордонника є сформованість його компонентів (внутрішній критерій) і ефективність реалізації функцій (зовнішній критерій). Зовнішній критерій розкривається через такий інтегральний показник, як рівень самоорганізації, що, у свою чергу, може бути описаний через ряд часткових показників: сформованість ставлення до акмеорієнтованого саморозвитку, як до цінності; потреба в систематичному самовдосконаленні; готовність до цілеспрямованих акмеорієнтованих самозмін; здатність ефективно реалізовувати рішення у сфері саморозвитку; адекватність самооцінки. Опіраючись на виділені критерії й показники і виходячи із принципів запозичення й суб'єктності, нами було виділено три рівні акмеорієнтованого саморозвитку майбутнього офіцера-прикордонника.

Високий рівень (рівень самоорганізації) майбутнього офіцера-прикордонника припускає високий рівень значимості акмеорієнтованого саморозвитку й високий рівень задоволеності його процесом. Рівень самоорганізації характеризується високою стійкою потребою в систематичному самовдосконаленні; сформованою психолого-акмеологічною компетентністю (яка інтегрує в собі готовність до цілеспрямованих акмеорієнтованих самозмін і здатність ефективно реалізовувати рішення у сфері саморозвитку); адекватною самооцінкою, що забезпечує ефективний самомоніторинг процесів самоактуалізації, самовдосконалення й самореалізації.

На середньому рівні (рівні самоперетворення) майбутнього офіцера-прикордонника спостерігається суперечливе

співвідношення між рівнями значимості акмеорієнтованого саморозвитку й задоволеності його процесом. Рівень самоперетворення характеризується дисбалансом процесів самоорганізації, що проявляється в недостатньо стійкій потребі в систематичному самовдосконаленні; неповній інтеграції готовності до цілеспрямованих акмеорієнтованих самозмін і здатності ефективно реалізовувати рішення у сфері саморозвитку в психолого-акмеологічну компетентність; недостатньо адекватною самооцінкою. Можна говорити про середній рівень сформованості суб'єктної позиції в саморозвитку.

Низький рівень (рівень невизначеності) майбутнього офіцера-прикордонника характеризується низькими рівнями значимості акмеорієнтованого саморозвитку й задоволеності його процесом. Потреба в систематичному самовдосконаленні не сформована; відсутня готовність до цілеспрямованих акмеорієнтованих самозмін; нерозвинена здатність ефективно реалізовувати рішення у сфері саморозвитку; самооцінка повністю неадекватна.

В емпіричному дослідженні процесу акмеорієнтованого саморозвитку у майбутніх офіцерів-прикордонників брали участь 187 курсантів НА ДПСУ. З них 96 осіб (1-я група) навчалися на факультативних курсах. Дослідження проходило у два етапи: перший був проведений до початку навчання 1-ї групи, другий - після його завершення. Вивчення спрямованості майбутнього офіцера-прикордонника на саморозвиток показало, що на першому етапі дослідження в 2-й групі в порівнянні з 1-ю більша кількість учасників мала високу або вище за середню спрямованість на саморозвиток (відповідно сумарно 47 і 34 осіб), а низьку й нижче за середню - менше число (відповідно сумарно 11 і 17 осіб). На другому етапі дослідження виявилось, що в 1-й групі відбулося позитивне зрушення: в 11 учасників групи сформувалася висока спрямованість на саморозвиток, а 65 учасників стали оцінювати свою спрямованість на саморозвиток як високу або вище за середню. У той же час в 2-й групі високу спрямованість проявляли як і раніше 12 осіб, а число учасників групи зі спрямованістю на саморозвиток вище середнього зменшилося до 27; проте збільшилося число членів групи зі спрямованістю на саморозвиток

середньою, нижче за середню й низькою. Зі спостережень і бесід з учасниками дослідження був зроблений висновок про те, що посилення спрямованості на саморозвиток у членів 1-ї групи обумовлено їхнім включенням в освітній процес.

Дослідження особливостей реалізації у майбутнього офіцера-прикордонника потреб у саморозвитку показало, що на першому етапі дослідження в обох групах було практично однакове співвідношення рівнів реалізації потреб у саморозвитку: близько 60% членів 1-ї і 2-ї груп перебували на рівні локального саморозвитку, близько 20% - на рівні системного саморозвитку й в 20% спостерігався зупинений саморозвиток. На другому етапі дослідження в 2-й групі практично не відбулося яких-небудь зрушень у показниках. Між тим в 1-й групі ці зрушення виявилися значними ($p < 0,05$). В 50% членів групи був відзначений системний рівень саморозвитку, в 47% - локальний і лише в 3% як і раніше спостерігався зупинений саморозвиток.

Дослідження умов і чинників, що сприяють акмеорієнтованому саморозвитку майбутніх офіцерів-прикордонників, і бар'єрів для саморозвитку показало, що, на думку учасників дослідження, у групі соціальних умов і чинників найбільший вплив на процес саморозвитку справляють наявні умови для продовження освіти, підвищення кваліфікації, наявність необхідної психологічної літератури з самоорганізації. У той же час, як бар'єри в саморозвитку, учасники дослідження розглядали умови для повноцінного дозвілля, відпочинку і рівень грошового забезпечення.

Група організаційних умов і чинників, як показали результати опитування, включає найбільше число бар'єрів у саморозвитку. На думку учасників дослідження, як бар'єри в саморозвитку виступають відсутність демократизму й творчого стилю у військовій організації, концепції розвитку ДПСУ, умов для творчої самореалізації. І лише можливість навчання на факультативних курсах розглядається, як реальна умова для саморозвитку.

У групі професійних (діяльнісних) чинників на першому етапі як такі, що сприяють саморозвитку були виділені професійна компетентність, культура професійного спілкування, інтерес до інновацій, нових технологій, інтерес до

нових ідей у сфері охорони державного кордону, психології, прагнення до високих результатів своєї праці. У той же час, як бар'єри в саморозвитку, учасники дослідження назвали невміння творчо використати досвід інших, низьку здатність до співтворчості, до співробітництва, відсутність схильності й прагнення займатися дослідницькою роботою, відсутність індивідуального плану самоосвіти, саморозвитку.

У групі психологічних (особистісних) чинників на першому етапі як такі, що сприяють саморозвитку були виділені здатність до бачення психологічних проблем, здатність до самоаналізу, до усвідомлення своїх переваг і недоліків, високий рівень здатностей до самоорганізації, самоуправління, високий рівень творчого потенціалу, прагнення до індивідуально-професійного росту, самовдосконалення. Як бар'єр у саморозвитку учасники дослідження назвали низький рівень інноваційної культури.

Аналіз повторного заповнення анкети (наприкінці другого етапу дослідження) показав, що в 1-й групі після завершення навчання на факультативних курсах значно змінилися оцінки професійних і психологічних (особистісних) чинників. Так, серед професійних (діяльнісних) чинників на другому етапі учасники 1-ї групи почали розглядати як бар'єри в саморозвитку власну професійну компетентність і культуру професійного спілкування. У той же час, як сприятливі для саморозвитку вони оцінили своє прагнення займатися дослідницькою роботою й розроблений індивідуальний план самоосвіти, саморозвитку. Серед психологічних (особистісних) чинників учасники 1-ї групи на другому етапі дослідження почали розглядати як бар'єри в саморозвитку низький рівень здатностей до самоорганізації, самоуправління, низький рівень творчого потенціалу й відсутність здатності до бачення психологічних проблем. При цьому в 2-й групі оцінки умов і чинників акмеорієнтованого саморозвитку практично не змінилися.

Для перевірки гіпотези про взаємозв'язок рівня акмеорієнтованого саморозвитку й рівня професіоналізму було проведено експериментальне дослідження. На констатувальному етапі експерименту були проведені виміри рівня професіоналізму й рівня акмеорієнтованого

Питання психології

саморозвитку. На розвивальному етапі в рамках психолого-акмеологічного консультування для кожного з учасників була розроблена індивідуальна стратегія акмеорієнтованого саморозвитку. На контрольному етапі були проведені повторні виміри рівня професіоналізму й рівня акмеорієнтованого саморозвитку.

Одним з основних завдань була актуалізація потреби майбутніх офіцерів-прикордонників у розвитку рефлексії. Під час індивідуальних і групових консультацій учасники дослідження одержали більш повне уявлення про рефлексію й про її роль в удосконалюванні професіоналізму. Одночасно учасників експерименту знайомили з різними прийомами, методиками й технологіями саморозвитку. У цілому були використали такі прийоми, методики й технології саморозвитку: розробка Я-концепції саморозвитку; самоконтроль компетентності; інвентаризація змін у службі й у собі; таблиця життєвих і професійних цілей; щоденник досягнень і невдач; моделювання свого професійного портрета; розвиток мотивації до професійної діяльності. Тривалість розвивального етапу експерименту склала 15 місяців. На контрольному етапі була проведена повторна експертна оцінка рівня професіоналізму учасників, а також повторно були виконані всі тести першого

етапу. Повторне дослідження взаємозв'язку рівня акмеорієнтованого саморозвитку учасників дослідження й рівня їхнього професіоналізму (за експертною оцінкою) підтвердило існування взаємозалежності між цими показниками.

Висновки. Отже, як з'ясувалося, ріст рівня акмеорієнтованого саморозвитку відповідає росту рівня професіоналізму майбутніх офіцерів-прикордонників. Оптимізувати процеси акмеорієнтованого саморозвитку й професіоналізму майбутніх офіцерів-прикордонників можна наступними шляхами: формуванням ціннісного відношення майбутніх офіцерів-прикордонників до безперервного саморозвитку й удосконалювання професіоналізму; формуванням суб'єктної позиції майбутніх офіцерів-прикордонників у професійній діяльності й саморозвитку; підвищенням рівня психолого-акмеологічного супроводу професійної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників, а також процесу їхньої перепідготовки й підвищення кваліфікації; розвитком компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у сфері саморозвитку; створенням системи психолого-акмеологічної підтримки процесів акмеорієнтованого саморозвитку й удосконалення професіоналізму майбутніх офіцерів-прикордонників.

Література

1. **Гримак, Л.П.** Резервы человеческой психики: Введение в психологию активности / Л.П. Гримак. – 2-е изд., доп. – М.: Политиздат, 1989. – 319 с.
2. **Карпенко, З.С.** Психологічні основи аксіогенезу особистості: дис... д-ра психол. наук / З.С. Карпенко / Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. - К., 1999. – 443 с.
3. **Климонтович, Ю.Л.** Динамический и статистический хаос: Критерии степени упорядоченности в процессах самоорганизации / Ю.Л. Климонтович // Самоорганизация в науке: опыт философского осмысления. - М., 1991.
4. **Лактіонов, О.М.** Структурно-динамічна організація індивідуального досвіду: дис... д-ра психол. наук / О.М. Лактіонов / Харківський національний ун-т ім. В.Н. Каразіна. - Х., 2000. - 418 с.
5. **Максименко, С.Д., Клименко, В.В., Толстоухов, А.В.** Психологічні механізми зародження, становлення та здійснення особистості / С.Д.Максименко, В.В. Клименко, А.В. Толстоухов. - К.: Вид-во Європейського університету, 2010. – 136 с.
6. **Маноха, І.П.** Психологія потенціалу індивідуального буття людини: онтологічно орієнтований підхід: дис... д-ра психол. наук / І.П. Маноха / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. - К., 2002. - 462 с.
7. **Сідак, В.С., Сафін, О.Д.** Психолого-акмеологічні основи професійного та особистісного самовдосконалення співробітників правоохоронних органів України : монографія / О. Д. Сафін, В. С. Сідак. – К. : НА СБУ, 2004. – 178 с.